

Cs. Varga István
Gárdonyi Géza alkotóművészete

Egy nekem kedves titulussal köszöntöm Önöket: kedves Úrhölgyek! Tisztelt Barátomuraim. Szeretettel üdvözlöm Gárdonyi minden kedves tisztelőjét, olvasóját, kutatóját a magyar reformkor legfontosabb intézményének dísztermében, ahol hajdan egy asztalnál ült „mind, aki számos; / Az asztalfőn maga Arany János.”

A díjátadás kétszeri prolongálása számomra nem jelentett elhalasztást, mert a meghosszabbított készület miatt ajándéknak bizonyult. Nagy tisztelettel köszöntöm Dr. Klinghammer István akadémikust, a Magyar Örökség Díj Bizottság elnökét, Böszörményi Gergely urat, a Magyar Örökség és Európa Egyesület elnökét, a bizottság minden tagját. Külön is köszöntöm a Gárdonyit erre a kitüntető díjra felterjesztő: B. Kovács István urat.

Szeretettel üdvözlöm a Gárdonyi-család tagjait: az író mindkét dédunokáját, a hat ükunokát, a tizenkét szépunokát. Külön is köszöntöm a Gárdonyiból disszertációt készítő Keller Tamás kollégát. Köszöntöm Keller Pétert, a kilenc unokás *pater familiast*, a családkutató mérnökből lett kultusz-szervező, könyves Gárdonyi-kutatót.

Valaha közmegegyezésnek számított: „A nemzet midőn jeleseinek szobrot emel, magának állít emlékoszlopot s midőn elhunyt jeleseit tiszteli, magát teszi tiszteletre méltóvá.” A laudáció műfaji lényege tételmondatokban is: dicséret, örömhír, örömmegosztás, érték- és emberfelmutatás: lélek hívás, okulás és biztatás újra olvasására, újra értelmezésre.

Gárdonyi diákkoráig tizenkét állomáshelyen fordult meg. Családjával együtt 21 településen lakott. A földrajz térbeli történelem, a történelem pedig időbeli földrajz. Meglakta a legjobb magyar borvidékeket is. A szőlősgyőröki Gárdonyi-Göre konferenciákon már a hetedik alkalommal tudatosítjuk a magyar humor értékeit, azt is, hogy Gárdonyi népi humora, bölcsessége mennyire rokon Arany Jánoséval. Tíz Göre-kötet látott napvilágot. 1913-tól, az első magyar filmek között, öt Göre Gábor-film készült...

A bor és a kenyér az emberiség kultúrtörténetében az égisz magasztosult. Göre Gábor történetei is bizonyítják, a bor és a humor örömszerző édestestvérek: „Ez a világ mi vóna, / ha egy kis bor nem vóna! / A szép asszony mög a bor, / sej! mögvígasztal mindönkor.” Gárdonyi szerint a bor örömszerző ajándék: „A borban öröm, barátság, dal és boldogság van.”

Devecserben Gárdonyi Társaság alakult, Gárdonyi-emlékházat vásároltak és rendeznek be. A főút mentén, amint Kálban is, tábla jelzi, ki által híres el föld: „Gárdonyi-település” Száz év óta Eger legfőbb jótévője Gárdonyi. Bizakodom: Egerben is megjelenik a táblafelirat: „Üdvözljük az *Egri csillagok* városában”.

Gárdonyi apja Ziegler Sándor Mihály (1823-1879 nemzeti hős, „Kossuth fegyvergyárosa”. Sírja a káli temetőben, a kápolnai csata színhelyének közelében 1848-as emlék- és kultuszhely. Anyja: nemes Nagy Terézia (1840-1926) az anyai szeretet, a hitvestársi türelem példaképe. Hét gyermeket szült – ebből kettő érte meg a felnőttkort –, mind a hetet el is temette. Az egri Hatvani temetőben nyugszik.

A Dante-fordító Gárdonyi az *emberélet útjának felén sötétlő erdőbe* jutott: „A Pokol kapujától kerültem az Isten közelébe.” Házat vett Egerben, amely otthona és menedéke. (Otium – asyllum.) Meghívta anyját. Maga köré gyűjtötte gyerekeit. Válását egyházjogilag is rendezte. Tordai Ányos szerint. „Eger a megtérést és a megérést” jelenti: „A gondviselő Isten visszahívta (...) egri azilumát az égboltozattal, az Istennel, a másvilággal ezután már elszakíthatatlanul, összekötötte.”

Ég felé nyitott egri műhely mély csöndjében megkapta a hit világosságát, a tehetség kegyelmét. Megélte „az erő, a szeretet és a józanság lelkét”. (2 Timóteus 1:7) Erőt, világosságot kapott. Szabadságfoka elérte a „*független* nyugalmat / Melyben a dal megfoglanhat.” A Krisztus-hívő, Mária-tisztelő írónak az övéin, barátain, a láthatókon túl fenséges társasága: az Atya, Fiú és Szentlélek – és a Szűzanya. Sokrétű tudásra, a hit kegyelméből metafizikai bölcsességre tett szert. Realista eszközökkel is tudott lelkierőt sugározni: „Amiben a lelketek nyer, az az igazi nyereség”; „csak az a jó könyv, amely tanítója a nemzetnek.” „Ne félj, csak higgy!” „...egy ajtó bezárul itt lenn a földön, s egy ajtó kinyílik ott fenn az égen, – ez a halál.” (*Útra-készülés*)

Sík Sándor kvalitásérzéke nem tévedett a *Gárdonyi, Ady, Prohászka* portré-triptichonban sem. Gárdonyinak földre néző szeme, égre néző lelke volt. A Gárdonyi-kultuszt, konferenciákat szervező Keller Péter és kutatótársai az újraolvasás, új értelmezés jegyében teljesebb és árnyaltabb Gárdonyi-kép kialakításáért munkálkodnak. Sík Sándor, Ravasz László, Tordai Ányos nyomán fényre kerül műveinek számos eltagadott, mellőzött, részint ma is homályban tartott értéke.

Az *Isten rabjaiban* (1908) a látszólag köznapi realitáson is áttűnik, átragyog az isteni valóság. A regény hiteles művészi és lélektani erővel idézi meg Árpád-házi Szent Margit megszentelődésének történetét, önfeláldozó alázatosságát. Margit váltságul adta életét a magyarságért. Vállalta az engesztelő, kegyelem- és irgalomszerző vezeklést a *szenvedés*, a *mysterium passionis* szellemében. Az *Isten rabjainak* ferences lelkületű, kicsike kertészlegénykéjéből Jancsi barát lesz, Shakespeare *Rómeó és Júlia* drámájának nagyszerű Lőrinc barátjához mérhető, ragyogó karakter.

A *Jancsi dáde* katartikus szépségű novella, az emberszeretet unikális, az egész világirodalomban egyedülálló, emberi és roma sorstűkre. Méltó párja Puskin *Cigányok* című poémájának, Gorkij *Makar Csudrájának*.

Korunk emberéből szinte hiányzik Isten szentségének, a szakralitásnak az érzéke, a szívével mégis megérzi a szakralitás-átragyogás fénypontjait. *Az öreg tekintetes* Dosztojevszkij-mélységű példázat, figyelmeztetés a lélekrombolás iszonyú veszélyeire, következményeire. Tanulsága: az irgalmasság, „a jézusi szívek kellenének jobban”.

Műveinek új kiadásait gondosan javította. A *Titkosnaplóban* írja: „Javításra idődet ne sajnáld. A javítás is alkotás. Gyöngy, gyémánt, ha csak borsónyi is, értékesebb magánál a koronánál. S ha egy nap csak egy gyémántszemét alkotsz is, (...) gyűrűbe illesztettél drágakövet.” „Az író hatalma nem abban rejlik, amit mond, hanem amit az olvasó fantáziájával mondat: ahogyan az olvasó fantáziáját működteti.”

Vörösmartynál az *ember* metaforái: „Ég és föld fia”; „örült sár”-rá válik az „istenarcú lény!”, ha „Nincsen remény!”, „Az emberfaj sárkányfog-vetemény.” Móricznál: „Sárarany”. Gárdonyi emberképe az isteni-emberi azonosságban kifejezi a mennyei dimenziót is: „Agyagedénybe zárt Isten-sugár”. Emberképében, hasonlóképpen mint az „egész a töredékben” – benne foglaltatik a teremtményi, a megváltói és a végidőre vonatkozó távlat is. Gárdonyi hőstipológiájában a *szent*, a *hős* a jellegadó, az angyalba oltott *szörnyeteggel* leszámol. Főképpen az embernemesítő lelki erő érdekelte.

A kegyelet már a római jogban mindent felülírt, a kereszténység pedig isteni parancsá tette. *Az Egri csillagok* az irgalom és emberség mintapéldája. Nyitánya tüneményes, zárása erkölcsileg is fenséges: „Mind a két anya kitárt karokkal röppent a maga gyermekéhez.” „Az egyik azt kiáltotta: – Szelim! A másik azt kiáltotta: – Jancsikám! S amint a két asszony ott térdelt egymással szemben, egyszer csak összepillantottak, s kezet nyújtottak egymásnak.”

Gárdonyiról szólva Ady Dickens nevét említi: Gárdonyi „új Dickens vagy legalább bölcs derűjében hozzá hasonló”, Kosztolányi Francis Jammes-ra hivatkozik: „egytestvér azzal, akit a mai franciák annyira olvasnak és szeretnek.”

Kosztolányi Egerben, személyesen, a *Nyugat* nevében búcsúzott Gárdonyitól: „Jókai és Mikszáth társaságában Hatalmas Harmadik”. Nem „hideg lángelme”. Nem „prófétáló”: „más volt és sokkal több volt minékünk. Ő a bájos lángelme volt.”

Mitől „bájos”? – „Oly vonzó erő, amely némi titkos, bámulandó, vagy csoda módon elbűvöl. (Czuczor–Fogarasi) *Bájos* esztétikai minőség az *Egri csillagok* nyitányának édeni pillanata: „A patakban két gyermek fürdik: egy fiú meg egy leány. Nem illik tán, hogy együtt fürödnek, de ők ezt nem tudják: a fiú alig hétesztendő, a leány két évvel fiatalabb.”

Az irodalomnak is megvan a maga szellemi rendje, de az irodalom a mai kánonok korában sem kánonokban, hanem művekben, az olvasók emlékezetében és szívében él. 2005-ben, a *Nagy Könyv* mozgalomban, az olvasók az *Egri csillagokat* választották legkedveltebb könyvüknek. A 2013-as emlékévben a Gárdonyi-kultusz, a kutatás, a könyvkiadás is erőteljesen fellendült. A *Szent István Társulat* Gárdonyi-kiadásai a Jézus-eszményt hozzák közel az olvasókhoz. Az *Evangéliumi Álmodások* (2002, 2009), a *Tengeren járók csillaga* (2005) szakrális tematikájú novelláskötetek. Gárdonyi *istenes verseit* az *Útra-készülés* (2007) gyűjti kötetbe. Keller Péter *Az élő Gárdonyi-arc* (2015) tanulmánykötete már címével is utal nagyapja, Gárdonyi József, 1934-es, több kiadást megért, *Az élő Gárdonyi* c. biográfiájára. Könyvében, és újabb publikációiban is bizonyítja: a Gárdonyi életmű gyémánttengelye a Jézus-eszmény. „Cím, rang, tagság (választmány, kaszinó, akadémia, főrendiház stb.) – s más ilyesmiért való kapaszkodás, tolakodás, tülekedés, – selyemnyakkendő csontvázon.”

Gárdonyi a Magyar Parnasszuson legnagyobb értékteremtő klasszikusaink körében foglal helyet. Regényei, novellái, színművei szerves egységet és teljességet képeznek. Műfajai egy egyetemes kifejezőkészség megnyilvánulásai. Tordai Ányos szerint: Gárdonyit „Mi egriek följebb nem vihetjük. De a jó Isten, hisszük, még magasabbra vitte. Tinódi Európa-hírűvé, Gárdonyi világhírűvé tette az egri diadalt. Eger, az egri vár kedvelt turistacélpont, kitüntetett nemzeti kultusz- és zarándokhely.

Gárdonyi számára a *Biblia* „a könyvek könyve / (...) Isten szíve dobog benne.” Számára az *Újszövetség*: opus magnum. Azt kérte: „koporsómban is az legyen a szívemen.” Lelki Utolsó mondata ez volt: „Az Isten az én szívemben lakik.”

Irodalmi, szellemi-lelki hagyatéka az egyetemes valóság része. Az erkölcsi és szakmai szempontból is felemelő *Magyar Örökség* kitüntető cím reflektorfénybe állítja Gárdonyi életművét. Novella-remekai, regény-monumentumai sokrétű, gazdag, az irodalmon túlmutató szellemi-lelki hagyatékat képeznek. Az utókor joga és kötelessége, lelkiismereti vizsgálója, hogy jussolt tulajdonát élő-eleven örökséggé tegye.

Hiszem, az egri vár CSAK A TESTE feliratú gerenda-keresztjéről ma is ragyogón süt „a glóriás fényű napsugár”.